

HADİSİN TEDVİN VE TASNİFİ*

James ROBSON**

Cev. Musa ERKAYA***

Sahîh olarak kabul edilen hadis koleksiyonlarını göz önünde bulundurarak, bunlardan ve diğer eserlerden derlenen malzemenin özelliğini de dikkate almamız ve hadislere verilen güvenilirlik dereceleri üzerinde düşünmemiz gerekir. Baş tanrı Jüpiter tarafından, tamamen silahlanmış olarak zuhur eden Minerva'nın aksine¹ hadis, Peygamber zamanından bu yana toplumun bir malı olarak görülemez. Hadisler sanki toplumun bir mahyımı gibi gösterilir, ancak o korunan bir şey olmaktan ziyade gelişen bir şeydir. Başlangıçta toplumun elinde rehber olarak Kur'an vardı fakat toplum geliştikçe bu yetersiz görüldü. Kur'an'ın rehber olmadığı ya da rehberliğinde yetersiz kaldığı yeni durumlar ortaya çıktı ve bu nedenle bir şey bulunması gerekmektedir. Bu sebeple insanların, Kur'an'ın yanında Peygamber örneğinin, ihtiyaç duyulan her şeyi sağlaması gerektiğini hissetmeleri şaşırtıcı değildir. eş-Şâfiî, Kur'an'daki "Kitap ve Hikmet" tabirinden hareketle, *sünneti* Peygamberin hayatıyla temellendirme hususunda akla çok uygun iddialarda bulunur.² eş-Şâfiî, Kitab'ın Kur'an, Hikmet'in de Peygamber'in *sünneti* olduğunu söyler. O, daha sonra *sünnetin* tabiatı hakkındaki görüşleri zikreder. Bazıları, Kur'an'da her hangi bir ayetin bulunmadığı konularda Muhammed'in sünneti oluşturmasını Allah'ın kesin olarak vahyettiğini söyler. Buna karşılık diğer bazıları ise Allah'tan, Kur'an'da temeli bulunmayan bir konuyla ilgili olarak, asla her hangi bir sünnetin gelmediğini ileri sürerler. Bazıları Allah'tan bir mesaj geldiğini söylerken; bazıları da bunların vahiy olmadığını, O'nun [Hz. Peygamber'in]

* Bu makale, *Tradition: Investigation And Classification* adıyla *The Muslim World*, XLI, Manchester, 1954, 98–112 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Makaleyi, yazarın görüşlerine katılıp katılmadığımı belirtmeksizin olabildiğince aslına bağlı kalarak Türkçeye aktarmaya çalıştık. Bize ait olan ifadeler ise, [] içerisinde gösterilmiştir.

** University of Manchester

*** Arş.Gör.Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD. inusaerkaya@hotmail.com

¹ [Efsaneye göre eski Roma'nın hikmet tanrıçası, yine Eski Roma'nın baş tanrısı olan Jüpiter tarafından eksiksiz olarak teçhiz edilmiştir. Bu efsanenin, insan tasarrufunun ötesindeki hadiseleri anlatmak üzere deyimleşmiş bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.]

² 2, el-Bakara, 146; 3, Âl-i İmrân, 164, [Robson burada ayet numarasını sehven 158 olarak vermiştir.]; 4, en-Nisâ, 113; 62, el-Cum'a, 2.

kalbine konan şeylerin tamamının Allah tarafından oraya yerleştirilmiş olduğunu düşünmektedirler. eş-Şâfiî ise, yukarıdaki görüşlerden hangisi doğru olursa olsun, Allah'ın her hâl u kârda Peygamber'e itaati zorunlu bir görev kıldığı konusunda bir şüphenin bulunmadığı görüşünü savunur.³

Tartışmasız bir şekilde insanlar, *sünnetin* gerçekten Peygamber mirası olduğuna inanmaya başladılar ve böylelikle de [sünnetin] tabiatıyla ilgili kuramlarını formüle etmeye başladılar; ancak aslında ortaya çıkan durum farklı bölgelerdeki insanların araştırmaya başlamasıydı, hâlbuki hadislerin tespiti tek kişi tarafından yapılmalıydı. Ancak bu keşfin arkasında iyi niyet yatmaktaydı ve hukukun oluşturulmasına hizmet etti. Bizde de buna benzer bir şey Eski Ahit'te bulunmaktadır. Orada da, sanki Musa'dan gelmiş gibi sunmak suretiyle daha kolay kabul görmesi sağlanan, yavaş yavaş geliştirilmiş bir kanun vardı. Yani İslam'da da insanlar kanun tesis etmenin en iyi yolunun, bunun Peygamberden geldiğini göstermek olduğunu keşfettiler.

Farklı bölgelerde hadisçilere ait ekoller gelişmişti ve ilk etapta hiç şüphe yok ki hadisler büyük oranda yöresel kalıyordu. Yaygın olarak, Medine'nin hadislerin vatanı olduğu kabul edilmiştir.⁴ Ancak bunun üçüncü yüzyıla ait bir uydurma olduğu ileri sürülmüştür.⁵ Tabii olarak insanların Peygamber'in yaşadığı yer olan Medine'de hadislere en güçlü ilgiyi duymaları beklenilebilir, ancak aslında diğer merkezlerde de birçok ekol bulunmaktaydı ve bunun sebebi, muhtemelen genel olarak öğrenime duyulan ilginin Arabistan dışında gelişmiş olmasıydı; bundan dolayı da hadisleri İslam'ın bir temeli olarak geliştirme arzusu Arabistan dışındaki ülkelerden gelmişti. Hadislerin farklı merkezlerde geliştirilmesinin sebebi, İslam fetihleri nedeniyle Peygamber'in ashabının yayılmakta olan İslam devletine dağılması ve böylece de yöresel hadislerin başlatıcıları haline gelmeleridir. Ancak bu sahabelerin kendilerine gerçekten atfedilen hadislerden sorumlu oldukları düşüncesini yaratır. Zaman geçtikçe hadislerdeki muazzam artış sebebiyle, hadis ekollerinin, yaymak istedikleri görüşlere ağırlık kazandırmak için sahabelerin isimlerinden istifade ettiklerini ve bundan dolayı da insanların, sahabelerin dürüstlüğü konusunda fazla eleştiri yapmasına engel oldukları düşünülebilir.⁶ Hiç kimse, haber verilenler sebebiyle inandırıldıkları şeylerden daha fazla şaşırılmıyış olmalıdır.

Hadisler farklı merkezlerde gelişirken, bunların daha genel anlamda tanınabileceği vasıtalar bulunmaktaydı. Yılda bir yapılan hac, insanları

³ *Risâle fi Uşûli'l-Fıkh*, s. 15. *el-Umm*'un I. cildinin başında (Kahire, 1321-1326). *el-Umm*, Cilt. VII, s.251.

⁴ Goldziher, *Muh.Stud.*, Cilt. 2, s.13.; Guillaume, *İslâm Hadisleri*, s.14.:ZDMG [Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft], 1939. s. 3.

⁵ J.Schacht. *Jras* [Journal of the Royal Asiatic Society], 1949. s. 144.

⁶ *a.g.e.*, s. 148.

dünyanın her yerinden bir araya toplamaktaydı ve bu insanlara notlarını karşılaştırmaları için mükemmel bir fırsat sunuyordu. Ayrıca İslam Devletinin çeşitli bölgeleri arasındaki gündelik ilişkiler, ilgili kişilerin farklı hadis guruplarının varlığından haberdar olmasını sağlamaktaydı. Bunun önemli bir sonucu olarak da, birçok hadisçi, hadis araştırmaları için seyahatler tertip etmeye başladı. Bunlar için, belli hadislerin geçerlilik kazandığını veya belli insanların rivâyet ettikleri hadislerle meşhur olduğunu duymak yeterli değildi; onlara gerekli olan şey, eğer böyle bir hadisi nakletmek istiyorlarsa, gidip otoriteleri ziyaret etmek ve hadisleri bizzat ağızdan sözlü olarak duymaktı [Kıraat ve semâ]. Bu nedenle hadislerin araştırılmasında kayda değer bir heyecan vardı ve insanlar bu amaçla uzun yolculuklar yapmaktaydı. Hacı Halife, bazılarının hadislerin bizzat kendisini öğrenmek amacıyla, diğerlerinin ise güvenilirliği ile meşhur [sika] ya da kendisi ve Peygamber arasındaki zincirlerde çok az halkaya [âli isnâda] sahip olan bir râvî hakkında, bir şeyler duyma arzusuyla bu yolculukları yaptıklarını ekleyerek, Doğu ve Batıdaki ülkelere çöllerin ve sahraların bir ucundan öbür ucuna uzun mesafelerde yapılan bu türden yolculuklardan bahseder.⁷ Goldziher, bu hareketin açık bir tanımını verir ve bu yolculukların yöresel hadisleri ana gövdeye taşıdığını ve hadislerin bu yolculuklarda toplanan malzemelerden derlenen kitaplarda toplandığını belirtir.⁸

Bu hareketin ilginç bir özelliği ise, hadislerin de bu hareketi desteklemiş olmasıdır. el-Buhâri, Peygamber'in "Allah'ın ilim araştıranlar için cennete bir yol açtığını" söylediğini kaydetmektedir.⁹ Ebû Dâvud, bir gün kendisinin Peygamber'den naklettiği söylenen bir hadisi duymak için Medineli birinin Şam'da bir camide bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına geldiğini söyler. Ebu'd-Derdâ, bunun üzerine Peygamber'in "Eğer biri ilim aramak için bir yolculuk yaparsa, Allah da onun cennet yollarından birine yolculuk yapmasını sağlayacaktır. Melekler ilim arayan kişiyi takdir ederek kanatlarını indirecek ve cennettekiler, yeryüzündekiler ve suyun derinliklerindeki balıklar ilim öğrenen adamın affı için dua edecekler. Âlimin âbide üstünlüğü ayın dolunay halinde iken, geceleyin diğer gezegenlere olan üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin varisidirler: Peygamberler miras olarak dinar ya da dirhem bırakmazlar, onların mirası ilimdir; bu nedenle bunu elde eden kişi çok/bereketli bir hisse/nasip elde eder."¹⁰ et-Tirmizî "İlim aramaya çıkan kişinin dönüncüye kadar Allah'ın yolunda olacağını"¹¹ söyleyerek, Peygamberin *Cihad* ile ilim için araştırma yapmayı eşit saydığını belirtir ve "insanların dinde bilgin/fakih olmak için yeryüzünün her bir bölgesinden ona geleceklerini, bu nedenle geldiklerinde

⁷ [Hacı Halife, *Keşfu'z-Zumûn*], Cilt. 3. s. 27.

⁸ *Muh. Stud.*, Cilt. 2. s. 176.

⁹ [el-Buhâri, *es-Sahih*], İlm, 2.

¹⁰ [Ebû Dâvud, *es-Sunen*], İlm, 1.; Guillaume, *a.y.*, s. 68.

¹¹ [et-Tirmizî, *es-Sunen*], İlm, 2.

onları müşfik bir şekilde karşılamalarını” isteyerek, ilim için yapılan bu araştırmayı Peygamber önceden haber verir.¹²

Hadise olan ilgi büyüdüğünde, hadislerin arzı da talebi karşılamıştı. el-Buhârî'nin hadis araştırmaları için yaptığı uzun yolculukların sonunda yaklaşık 600,000 [altı yüz bin] civarında topladığı, ancak *Sahih*'ini derlerken bunların büyük çoğunluğunu attığı söylenir. Sahih'in yaygın olarak toplamda 7,275 [yedi bin iki yüz yirmi beş] hadis içerdiği ancak mükerrerler hesaplandığında toplamın 4,000 [[dört bin] adet olacağı söylenir.¹³ 600,000 hadisten sadece 4,000 hadisin [külliyata] dâhil edilebilecek kadar sağlam olması düşündürüktür.¹⁴ Ebu Bekir b. Dâsa'dan Ebu Dâvud'un Peygamber'e ait 500,000 [beş yüz bin] hadis yazdığı ve bunlardan sadece 4,800 [dört bin sekiz yüz] tanesini seçerek sağlam olarak kabul edip *Sünen*'e aldığını söylediği rivâyet edilir. İbnu's-Salâh'tan da Ebu Dâvud'un “Ben bu kitabımda önemli zaafı olan hadisleri belirttim, hakkında hiçbir şey söylemediklerim sağlamdır, bazıları diğerlerine göre daha sağlamdır,” dediği rivâyet edilir.¹⁵

el-Buhârî'nin 600,000 hadisi ve Ebû Dâvud'un 500,000 hadisi doğru rakamlar olarak kabul edilse de edilmese de, rivâyetler bu otoritelerin, derledikleri hadislerin büyük çoğunluğundan tatmin olmadığını gösterir. Genel olarak birçok düzmece hadisin mevcut olduğunun farkına varılmıştı. Şairler hadisçilerin yöntemlerine darbeler indirmiş ve kanunları başka kurumlara dayandırmayı arzu eden kişiler tarafından eleştiriler başlatılmıştı. Belli ki hadisçiler, bir yandan çatılarını sağlam tutmaya çalışmak, diğer yandan da kanunlar için uygun bir temel oluşturmak için yeterince hadis bulmak zorundaydılar. Aslında hadislerin tamamının hurafe olduğu konusundaki şüphenin az olduğu görülür, ancak neyin zararlı olarak kabul edildiği ve toplumun inşasında neyin kabul edilebileceği konusunda bir ayırım yapılmalıdır. İbn Kuteybe (213–276/828–889)'nin, ana konusu olan çelişkili görünen hadislerin uzlaştırılmasına girmeden önce, farklı guruplar tarafından desteklenen hadislere karşı uzun uzun örnekler vererek görüşlerini açıkladığı *Kitabu te'vîlu muhtelifi'l-hadis* isimli kitabında çok açık bir şekilde gösterildiği gibi, hadis taraftarlarının mücadele etmeleri gerekmektedir. Hadisçilerin, muhalifleri kadar hatalı olduğu konusundaki iddiaya karşılık, o bunların kılavuz olarak Kur'an'ı ve Peygamberin sünnetini izlemekte olduklarını ve eski felsefecilerin yazıları veya son zamanların skolâstik teologlarının görüşleri olan tercih (*istihsan*), analoji

¹² [et-Tirmizî, *es-Sünen*], İlm, 4.

¹³ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, (Halep, 1931). s. 15. (Bundan sonra *Ulûm* olarak belirtilmiştir.), *Journal Asiatique*, seri: IX, Cilt. XVI, s. 485 (Bundan sonra JA olarak belirtilmiştir.) (IX).

¹⁴ Ancak İbnu's-Salâh (a.y) 100,000 sağlam hadis bildiğini söyleyen el-Buhârî'ye güvenir.

¹⁵ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, (Kahire, 1348/1930), Mukaddime, s. 6.; *Ulûm*, s. 38., JA, (IX), XVI. s. 502.

(*kıyas*) ve spekülasyon/göreceli (*nazar*) konularına itibar etmediklerini söyleyerek cevap vermektedir. Ayrıca bunlar, ilgiyi zayıf olduğunu düşündükleri hadislere çekme konusunda da dikkatli olmuşlardır.¹⁶ Bu sonuçla İbn Kuteybe muhaliflere karşı hadis ilkesini destekler ve hadisçilerin, hadis şeklinde sunulan her şeyi kabul etmeye hazır olan ve her şeye inanan insanlar olmadıklarını iddia eder. Ancak hadisçiler büyük zorluklarla karşılaşmış olmalı ki, buğdayı kabuğundan ayırmak ve onu kabul görececek bir durumda sunmak için büyük enerji sarf ettiler.¹⁷ Ancak bunu hadis şeklinde sunmak için belirli bir bakış açısını savunmayı arzu eden insanlara göre, bu oldukça geleneksel olmuştu.

Bir hadisi, onu aktaran sahih silsile vasıtasıyla değerlendirme yönteminin bu konuda söyleyecek çok şeyi vardır. Batı düşüncesine göre, şüpheden arınmış bir nakil silsilesinin yeterince tarafsız olabileceğine ihtimal olmadığı için bu durum çok muğlak görünür. Fakat kalbinde toplumun refahı yatan bir tarafın ellerinde bu kontrol edilebilir bir durumdur ve daha sonra da görüleceği gibi, dışarıdan tamamen sağlam görünen râvî silsilesinin tenkid edilmesi konusunda yöntemler geliştirilmiştir. Hadisi İslam'ın bir esası/temeli olarak yerleştirme mücadelesinde olan tarafın üyeleri arasında günü kazanmalarını mümkün kılacak iyi bir anlayış olması gerekmektedir. Her ne kadar uzun bir süre çok sayıda gurubun içerisinde sadece bir gurup olarak kalmışlarsa da bunları hep "cemaat"ın temsilcisi olarak belirtmek gerekir. Musevi ve Hıristiyanların, farklı biçimlerde ifade edilen çeşitli mezheplere bölündüğünü, Müslümanların da bölüneceğini söyleyen bir hadis bulunmaktadır. Ebû Dâvud tarafından rivâyet edilen bir tarihte¹⁸ Müslümanların 73 mezhebe ayrılacağı, bunların yetmiş ikisinin cehenneme gideceği ve birinin cennete gideceği, bunun da "cemaat" olduğu belirtilir. Hadis destekçileri [ehl-i hadis] arasındaki dayanışma en iyi ifadesini farklı biçimlerde ifade edilen ve halkın bir hatayı kabul etmeyeceğini belirten bir hadiste bulur.¹⁹ Peygamber'in bir sözü olarak görülen bu beyan, *İcmâ'* ilkesini oluşturmaya yardımcı olur ve böylelikle hadisçiler kendilerini bir hadis vasıtasıyla destekleme imkânı bulurlar. Ancak bu aslında Peygambere ait bir söz değil, yalnızca hadisçiler tarafından ortaya atılan bir görüştür, çünkü en-Nazzâm'dan (M.S.840) rivâyet edildiğine göre, "Müslümanların bazen bir hata üzerinde mutabık olabilmeleri de mümkündür".²⁰ Eğer bu söz gerçekten Peygamberin bir hadisi olsaydı, hangi tarafta olursa olsun, herhangi bir Müslüman'ın bunu

¹⁶ [İbn Kuteybe, *Kitabu te'vilu muhtelifi'l-hadis*], Kahire, 1326/1908. s. 103.

¹⁷ Guillaume. *a.g.e.*, s. 52.

¹⁸ [Ebu Dâvud] *Sünnet*, 1.; İbn Mâce, *Fiten*, 8.

¹⁹ Ebu Dâvud, *Fiten*, 1; et-Tirmizî, *Fiten*, 7; İbn Mâce, *Fiten*, 8.

²⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 21.

kesin olarak yalanlamayı göze alabilmesinin mümkün olmayacağı aşikârdır.
21

el-Hâkim'in *el-Medhal fi usûli'l-hadis* adlı kitabında hadisçilerin uydurma varsayıdıkları hadisleri nasıl ayıklamaya çalıştıklarını açıklamak için mükemmel bir örnek vardır.²² el-Hâkim yaygın hadis metinlerini tenkid uygulamasını değil, bunları nakleden insanları izler. O, kabul edilmeyen aşağıdaki şu on sınıf hadisçiye verir.

1. Peygamber'e yalan sözler izafe edenler. Bu bağlamda, el-Hâkim insanların aklında şüphe arttırmak amacıyla hadisler uyduran bazı *zındıklardan* söz eder. Bazı sahtekârların kendi sahtekârlıklarını kabul ettiğini söyler. el-Hâkim, tevbe ettikten sonra, Haricîlerin bir şey aradıkları zaman [bunu doğrulamak için] hadislere döndüklerini itiraf eden bir Haricîden söz eder. O, Ebu'l-Aynâ'nın itiraf edip tevbe ettikten sonra kendisinin ve el-Câhız'ın bir hadis uydurduğunu ve bu hadisin, içerisinde bir tutarsızlık bulan İbn Ebî Şeybe dışında, Bağdat'taki *şeyhler* tarafından kabul edildiğini ifade eder. Bir defasında Süleyman b. Harb tarafından bir şeyhin gözyaşı dökerken bulunduğunu ve ona sebebini sorduğunda ise kendisinin dört yüz hadis uydurduğunu söylediğini ve bunları hadisçiler tarafından kullanılan nüshalara soktuğunu belirtir. Bu adam ne yapması gerektiğini bilmiyordu. Bazılarının isimlerini verdiği bir kısım insan, insanları güzel amel işlemeye teşvik etmek için hadis uydurmuşlardır; bu bağlamda o, Yahya b. Saîd'ten rivâyeten "İyiliği ile şöhret kazanan kişiden daha fazla yalan söyleyen insan görmedim," der. İbn Abbâs'dan rivâyetle İkrime'den nakledilen ve sûre sûre Kur'an'ın mükemmellikleri hakkındaki bir hadisi rivâyet eden kişiye İkrime'nin râvîlerinin böyle bir hadis nakletmedikleri belirtilerek bu hadisi nerden aldığı soruldu. O da, "Ben Kur'an'dan yüz çevirerek kendi kendilerine Ebû Hanife'nin *Fıkıh* ve Muhammed b. İshâk'ın *Meğâzi* kitaplarıyla meşgul olan insanlar gördüm ve bu yüzden iyi niyetli bir şekilde bu hadisi uydurdum," diyerek cevaplamıştır. Bazıları yöneticilerin teveccühünü kazanmak için hadisler uydurmuş, bazıları ise ortaya çıkan olaylara uygun hadisler üretmiştir. Uydurmacıların bir başka gurubu da olağandışı hadislerine ekledikleri bir takım sağlam isnatlar öğrenen küssacılardı.²³

2. Meşhur hadisleri alıp, onlara orijinallik uğruna yeni isnatlar uyduran kişiler.

²¹ Hadise karşı görüşlerin genel bir durum incelemesi açısından, bk. J.W. Sweetman, *İslam ve Hristiyan Teolojisi*, Bölüm I, Cilt.2 s. 152.

²² [el-Hâkim, *el-Medhal fi usûli'l-hadis*, s. 17 vd.]

²³ Bu sınıfın ne üretebileceklerine dair örnekleri için bk, Goldziher, *Muh. Stud.*, Cilt. II, s. 158.; Guillaume, *a.g.e.*, s. 82.

3. Belli âlimlerin nakil silsilesinde bulunma hırsları yüzünden, naklettikleri râvîler öldükleri sırada daha kendileri doğmamış olan ulema sınıfından insanlar. el-Hâkim bu grupta çok sayıda insan olduğunu ve kendisinin bir çoğu ile bizzat karşılaştığını söyler.

4. Sanki Peygambere dayanıyormuş gibi görünen, ancak yalnızca sahâbîlere dayanan sağlam hadisleri yayan insanlar. Ayrıca bu sınıftaki insanların sayısı da çoktur.

5. Hadisleri, sadece tâbîne dayandığı halde, Peygamber'e dayandıran insanlar.

6. Meseleyi doğru bir şekilde ele almayan dindar insanlar. Bu gurup, çoğunluğunu zâhid ve münzevilerin oluşturduğu kalabalık bir sınıftır.²⁴

7. Şeyhlerden duydukları hadisleri, aynı şeyh'ten duymadıkları diğer hadislere ekleyen insanlar. Bunu, duydukları ile duymadıkları arasında ayırım yapmadan yaparlar. el-Hâkim kendi zamanında bunu yapan bir çok garib/tanınmayan (râvî) gördüğünü söyler.

8. Hadisleri otoritelerden duyan ancak duyduklarını yazma zahmetine girmeyen insanlar; ondan sonra yaşlandıklarında ve kendilerine hadisler sorulduğunda otoriteler gibi görünme arzuları onları satın aldıkları ancak nakletme yetkileri olmayan nüshalardan bu hadisleri nakletmeye yöneltir.

9. Bir hadisçi olmak için gerekli vasıflardan yoksun ve hadislerini ezbere bilmeyen insanlar. Bir öğrenci kendisinin olmayan bu tür bir hadisi gelip okuyabilir ve cahilce bunları onaylar.

10. Hadisleri araştırmak için seyahat eden ve hadisçi olarak tanınan ancak kendi kitaplarını kaybeden insanlar. Bunlar kendilerine hadisler sorulduğunda, hadisleri diğer insanların kitaplarından ve bozuk hafızalarından naklederler. Bu durumda da yoruma dayanırlar. Ancak el-Hâkim bu insanların kendi kitaplarını kaybetmeden önce naklettikleri hadislerin sağlam olduğunu da ekler.

el-Hâkim bu guruplardan bahsettikten sonra, bazı insanların bunun Peygamberin yasakladığı bir alışkanlık olan iftiradan başka bir şey olmadığını düşünebileceğini de belirtir. Bunu, ne konuştuğunu bilmeyen birinin itirazı olarak reddeder, çünkü tüm Müslümanlar ancak dürüst ve akıllı bir insanın hadislerinin hukuki meselelerde delil gösterilebileceğini kabul ederler. Onun için bu mutabakat, doğrulayıcı bir şey olmaksızın kendilerini

²⁴ Birinci sınıfta belirtilen, hadisleri uyduran dindar insanlar; bu sınıftaki hadisler dikkatsiz ve kusurludur. İbn Abdi Rabbih (ö.328/940), Eyyüb es-Sahtiyânî'nin "Arkadaşlarım arasında bazıları var ki, onların hayır dualarını umuyorum, ancak hadislerini kabul edemiyorum." şeklindeki sözlerini nakleder. *el-İkdu'l-Ferid*, (Kahire, 1928). Cilt. I, s. 266.

hadisçiler olarak gösteren insanların kötü bir şekilde eleştirilmelerine izin verilebileceğini gösterir. el-Hâkim hadisteki yalancılığa karşı yapılan bir koruma uygulamasının Ebu Bekr, Ömer ve Ali'ye dayandığını söyler. Tâbiîn ve daha sonra gelen nesillerin insanları da, hadis nakledenleri güvenli bularak [ta'dîl] veya tersine, eleştirerek [cerh] bu uygulamanın bir iftira olmadığını gösterdiler.

el-Hâkim'in açık bir şekilde ileri sürdüğü bu savunma, onun insanların râvileri eleştirirken onaylanmaması konusunda sorumlu olduklarının farkında olduğunu göstermektedir; ancak el-Hâkim bu konuyla meşgul olan ilk kişi değildir. Ondan bir alıntı yapmamın sebebi, onun elindeki malzemeyi son derece sistematik olarak düzenleyen belki de ilk yazar olmasıdır.²⁵ Bununla beraber o, sadece uzun süredir devam eden şeyleri sistematize ediyordu. el-Buhârî zayıf hadisçiler hakkında bir kitap yazdı. Müslim ve et-Tirmizî kendi hadis koleksiyonlarında, kabul edilmeyen hadislerle ilgili çok kesin standartlara sahip olduklarını gösteriyorlar. Müslim mukaddime bölümünde kendisine rehber olan ilkeleri açıklar ve belli bir takım râvilerle karşı uyarılarda bulunur. Bu tartışmada, zayıf veya değersiz gördüğü insanları isimleriyle ifade etmekten hiçbir tereddüt duymaz. et-Tirmizî, tâbiûn ve diğer ileri gelen hadisçilerin meşgul oldukları konular üzerindeki bu tür eleştirileri, Müslümanlara sağlam öğüt vermek ve onları uydurmacılara, hadisleri şüpheli bulunan kişilere ve başta dikkatsizlik olmak üzere başka birçok hatalarından dolayı itham edilenlere karşı uyararak maksadıyla haklı görür. et-Tirmizî ve ondan bir asır sonra el-Hâkim'in kendilerini savunmak için bunu gerekli görmeleri ilginçtir; buna rağmen reddedilmesi gereken insanları tartıştıkları yöntem onların zaten elde olan bir malzeme üzerinde çalıştıklarını gösterir.

İsnadlarda adı geçen kişiler üzerine araştırma fazlasıyla geliştirilmiş ve bunlarla ilgili farklı türden kitaplar yazılmıştır. İnsanların eleştirilmesinin genel adı *el-cerh* ve *t-ta'dîl* (cerh etme ve güvenli bulma)dir, bu tür çalışmaların amacı, râvilerin özelliklerini belirlemek ve kimin güvenilir olduğunu kimin olmadığını açıklığa kavuşturmak olduğunu göstermektedir. Bu çalışma hadisçiler arasında çok önemli bir yer tutar; aslında bu çalışmanın hadis biliminin yarısı olduğu söylenir; çünkü hadisler isnad ve metinlerden oluşur.²⁶ Kitaplar genelde Peygamber'in sahâbîleri, hadisçilerin isim, künye ve lakapları, zayıf hadisçiler ve genel hadisçiler hakkında derlenmiştir. Ayrıca belirli koleksiyonlarda görülen otoriteler hakkında da kitaplar yazılmıştır. Sadece kimin güvenilir olup olmadığını bilmek değil ayrıca insanlara verilen çeşitli unvanlar (bazen bunlardan isimlerinin bir bölümü bazen başka bir bölümü ile söz edilir) ve bunların doğum ve ölüm tarihlerini de bilmek önemlidir ki, bunları senet olarak gösteren insanlarla görüşme

²⁵ 405/1014 yılında vefat etti.

²⁶ Hacı Halife, Cilt. I. s. 287.

ihтимallerinin olup olmadığı tespit edilebilir. Aktarılan biyografik malzemenin boyutu çok şaşırtıcıdır. Bu tür kitapların büyük bir kısmının dışında söz edilebilecek olan birkaçı; İbn Sa'd tarafından yazılan *Kitabu't-tabakât el-kebir* (üçüncü yüz yılın başlangıcına kadar sahabiler ve diğerleri hakkında); Ebu Omar b. Abdi'l-Berr tarafından yazılan *el İstîâb fi marîfati'l-ashâb* (sahâbiler hakkında); İbn Hacer el-Askalânî tarafından yazılan *el-isâbe fi temîzi's- sahâbe* (sahâbiler hakkında); İbnu'l-Kayserânî tarafından yazılan *el-Cem' beyne ricâlu's-sahîhayn* (el-Buhârî ve Muslim'in isnadlarında görülen şahıslar hakkında); ez-Zehebî tarafından yazılan *Tezkiratu'l-huffâz* (7. yüzyıla kadar hadisçiler hakkında) ve Mizânü'l-i'tidâl (zayıf hadisçiler hakkında); el-Askalânî tarafından yazılan *Tehzîbu't-Tehzîb* (genel hadisçiler hakkında) ve *Lisânu'l-mîzân* (ez-Zehebî'nin Mizân'ına dayandırılır) adlı kitaplardır. Bu eserlerin hepsinin baskısı mevcuttur.

Hadisçiler güvenilirlik derecelerine göre sınıflandırılır ve onların derecesini göstermek için teknik terimler [istihlahlar] kullanılırdı. Güvenilir hadisçiler arasında en yüksek sınıfta olanlar *sika* (güvenilir), *mutkin* (tam bir uzman), *sebt* (itimat edilir), *hucce* (delil) *adl hâfız*²⁷ (dürüst ve sağlam hafızalı), *zâbit* (doğru/yanlış yapmamaya özen gösteren), İkinci sınıftakiler *sadûk* (doğru sözlü), *mahalletu's-sıdk*²⁸ (doğruluk yeri), *lâ be'se bihî* (onda hiçbir tehlike yok/zararsız) şeklinde; üçüncü sınıf *şeyh*, dördüncü sınıf ise *sâlihu'l-hadis* (hadiste iyi) diye adlandırılır. Üçüncü ve dördüncü sınıftaki insanların hadisleri dikkatlice incelenmelidir. Zayıf hadisçiler için kullanılan terimler; *leyyinu'l-hadis* (hadiste mütesâhil/kolaycı), *leyse bi kavî* (güçlü değil), *metrûku'l-hadis* (hadiste ihmal edilen), *kezzâb* (yalancı)'tır. Ayrıca; *ravâ anhu'n-nâs*²⁹ (kendisinden hadis nakledilen kişiler), *vasat* (orta), *lâ yuhteccu bihî* (delil gösterilmeyen), *mechûl* (bilinmeyen), *lâ şey'* (hiçbir şey), *fi hadisihî da'f* (hadisinde zayıflık olan) terimleri de, hadisçilerle ilgili olarak kullanılan diğer terimler arasındadır.³⁰

²⁷ [Adl: Adâlet vasfını taşıyan, mutedül bir İslam toplumunda hadis nakli hususunda itimâda şayan olan kimse. (Abdullah Aydınlı, *Hadis Istihlahları Sözlüğü*, Timaş Yay. İstanbul, 1987, s. 32)

Hâfız: Metin ve senedleriyle yüzbin hadisi ezberlemiş olan, bunların râvilerini, hayat hikayeleri ve erh ve ta'dil yönleri ile bilen hadis âlimi. (a.g.e., s. 66)

Adl Hâfız: Ta'dilin ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadisle ihticâc edilebilir. (a.g.e., s. 32)].

²⁸ [Terkibin aslı *mahalluhu's-sıdk*'tır. "Mahalli veya yeri doğruluğudur" manasında, (Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1991, s. 251) Zehebî ve İrâkî'ye göre ta'dilin 4.; Sehâvî'ye göre 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis, i'tibâr için alınır. Aydınlı, a.g.e., s. 91.]

²⁹ [Bu terkibin aslı da *ravâ'n-nâs anh'*dir. Sehâvî'ye göre ta'dilin 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis, i'tibâr için alınır. Aydınlı, a.g.e., s. 129.]

³⁰ Goldziher, *Muh. Stud.*, Cilt. II., s. 142.; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 133., JA, (IX) Cilt. XVI, s. 146.

en-Nevevî³¹, Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî (ö. 498 /1105) tarafından verilen, üçünün kabul, üçünün de reddedildiği, yedincisi ile ise, ilgili farklı görüşlerin olduğu söylenen [haklarında ihtilaf edilen] yedi sınıf râvî zikreder. Kabul edilenler şunlardır:

1- Kendilerine muhalefet edenlerden daha sika olan ve sadece kendilerinin naklettiği hadisler kabul edilen liderler ve sağlam hâfizaya sahip insanlar.

2- Hıfz ve zabt bakımından düşük mertebede olan ve zaman zaman şüphe ve hata sebebiyle suçlanan ancak genelde sağlam olan kimseler. Bunlarla ilgili şüpheler birinci sınıfın naklettiği hadislerden düzeltilebilir.

3- Yanlış düşüncelere meyleden ancak bu konuda aşırıya gitmeyen ya da bunları kabul etmesi için başkalarını çağırmayan kişiler. Onların hadisleri sağlam, doğrulukları güvenilir, şüpheleri de önemsiz kabul edilir.

Reddedilenler şunlardır:

1- Yalancılıkla vasıflandırılan ve uydurma hadisleri yapan insanlar.

2- Hata ve şüphe ile vasıflandırılan insanlar.

3- Bid'atlarda ve bunları diğer insanlara kabul ettirmek için davette aşırıya giden, bu konuda kanıt olarak kullanılmak üzere için nakledilen hadislerde değişiklik ve ilaveler yapan kişiler.

Kendileri hakkında ihtilaf edilen diğer gurup; hiç kimsenin nakletmediği hadislere sahip meçhûl insanlardan oluşur.

en-Nevevî, bir görüş ayrılığı olduğunu belirterek, onları kabul eden kişilerin üçüncü gurup hakkında söylediklerini kabul etmez. Yedinci gurup ile ilgili olarak en-Nevevî; aşağıdaki bilinmeyen insan tiplerini ayırır; (1) güvenilirliği tam anlamıyla bilinmeyen kişiler; (2) güvenilirliği hâricen mevcut olan ancak gerçek güvenilirliği hakkında hiçbir şey bilinmeyen kişiler; (3) Şahsen bilinmeyen kişiler. Genel görüş birinci guruptan nakil yapılmaması yönündedir, ancak pek çok hadisçi diğer iki sınıftan istifade etmiştir.³²

“Ricâl” bilimi epeyce geliştirilmiştir, çünkü onlar hadislerin râvileri idiler ve bir hadisin sağlamlığı râvilerin güvenilirliğine bağlı idi. Bu konuyu bitirmeden önce değinilmesi gereken ilginç bir konu vardır. Hadisçiler isnâdî “âli” veya “nâzil” hadislerden bahsederler. “Âli” isnâd, rivâyet zincirinde az sayıda halkanın bulunmasıdır. Bunlar, özellikle değerli sayılmıştır, çünkü son râvî Peygamberle ya da hadisin geldiği sahabeyle daha yakından bağlantılıdır. “Âli” kelimesi, isnat silsilesinde bulunan râvilerden birisine atıfla, bu senet ile Peygamber arasında, kaydedilmiş diğer senetlerin

³¹ Müslim'in *Sahih*'ine Giriş [Mukaddime], (Kâhire, 1349/1930), Cilt. I, s. 28.

³² Bu konuyla ilgili bk. İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 121.; JA (IX), XVII, s. 135.

hepsinden daha az râvî bulunduğu anlamına gelir. “Âlî” isnatlar son hadîşçinin hadîs koleksiyonlarından birini aldığı zincirden de bahsedebilir. en-Nevevî kendisinin Müslim’in *Sahih*’inden aldığı otoritelerle ilgili olarak bunun güzel bir örneğini bizzat verir. en-Nevevî 45 yaşındayken 676/1277 yılında vefat etti. Müslim’in *Sahih*’inin ilk râvîsi bunu ondan 257 yılında almıştı ve Müslim ile Nevevî arasında sadece altı râvî vardır.³³ Yaklaşık 400 yıllık bir süreyi kapsaması için altı râvî çok az görünüyor, ancak bu bir üstünlük alameti olarak düşünülüyor.³⁴

Hadisler yaygın olarak üç ana guruba ayrılır: (1) *sahih* (sağlam), (2) *hasan* (iyi) ve *da’if* (zayıf). Bazen *da’if* kelimesinin yerine *sakîm* (zayıf) kelimesi kullanılır.

Sahih hadisler âdil ve zâbit râvîler tarafından bildirilen hadislerdir ve hiçbir anormallik ve zayıflık içermezler. Bunlar yedi dereceye ayrılır: (1) Hem el-Buhârî hem de Müslim tarafından verilen hadisler. (2) Sadece el-Buhârî tarafından verilen hadisler. (3) Sadece Müslim tarafından verilen hadisler. (4) Bunlar tarafından verilmeyen ancak her ikisinin de şartlarını yerine getiren hadisler. (5) el-Buhârî’nin şartlarını yerine getiren hadisler. (6) Diğer otoritelerin düşüncelerine göre kusursuz olan hadisler.³⁵ el-Hâkim, beşinin herkes tarafından kabul edildiği, ancak diğer beşi hakkında ihtilafın bulunduğu on guruptan bahseder.³⁶ el-Buhârî ve Müslim’in hadislerinin her birisinin iki sahabe, sonra iki tâbîi tarafından rivâyet edildiğini ve böylece devam ettiğini söyler, ancak en-Nevevî bunun böyle olmadığını belirtir.³⁷

et-Tahânevî sahîh hadislere tatbik edilen ve on üç ıstılahtan oluşan bir liste verir. Bunlar; *musned* (peygambere dayanan bir isnat ile); *muttasil* (inkita’a uğramamış bir isnada sahip); *merfû’* (peygambere dayanan muttasil bir isnada sahip); *mu’an’an* (-den anlamına gelen “an” kelimesinin, naklin nasıl alındığını belirtmeksizin kullanıldığı bir isnada sahip); *mu’allak* (senedinin başlangıcında bir veya daha fazla ismin hafzedildiği bir isnada sahip); *ferd* (bir bölgeye veya bir kişiye özgü); *mudrec* (râvîlerden biri tarafından yapılan yorumu içeren veya farklı isnatlarla biraz değişen metinlerin bir isnad ile verilmesi); *meşhûr* (ikiden fazla râvîsi olan hadis); *azîz* (iki râvîsi olan hadis); *garîb* (tek bir sahâbî ya da sonraki aşamada tek bir şahıstan gelen hadis); *musahhaf* (isnad ya da metni okumakta biraz yanlış yorumlamanın olduğu, örneğin Murâcim yerine Muzâhim ya da Sittün

³³ Müslim’in *Sahih*’ine Giriş, s. 8; JRAS, 1949, s. 51.

³⁴ Bu konunu; tefrik edilmiş tam bir izahı İbnü’s-Salâh’ın *Ulûm* s. 215., JA (IX), XVIII, s. 97’de bulunabilir.

³⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûm*, s. 28.; JA (IX), XVI, s. 492.; Alî el-Curcânî, *Risâle fî uşûli’l-hadis*, (Tirmizî’nin sonunda, Beyrut, 1283/1866) s. 1.

³⁶ *el-Medhal*, s. 7.

³⁷ Müslim’in *Sahih*’ine Giriş, s. 28. Bu liste ayrıca “hasen” hadislere de tatbik edilebilir.

yerine Şey'ün okunması gibi); *muselsel* (bütün râvîlerin, rivâyette aynı lafzı kullandığı ya da aynı türden olan veya aynı yerden gelen muttasıl bir isnada sahip) *zâ'idu's-sika* (bir otoritenin, başkalarının rivâyetleriyle çelişmeyen bir eklemeye sahip olduğu hadis)³⁸

"Hasen" hadisler hukuki meselelerin tespitinde kullanılabilir, ancak bunların tamamen sahih hadisler gibi aynı otoriteye sahip oldukları düşünülmez. et-Tirmizî "isnadının, yalancılığından şüphe edilen birini içermediği, anormal olmayan ve bir başka tarikten aynı şekilde nakledilen her hadis bize göre hasen hadistir," der.³⁹ el-Hattâbî, bunu kaynağı bilinen ve râvîleri iyi tanınan bir hadis olarak tanımlamaktadır.⁴⁰ Bu tanımların hiçbiri yeteri kadar ayırıcı değildir. Doğrusu, bu guruba ait hadislerin sağlam olmalarını gerektiren şartlar yerine gelmemiştir, ancak yine de özellikle bunlar bir başka benzer şekilde desteklendikleri takdirde yeteri kadar tatmin edici olarak kabul edilir.⁴¹ et-Tirmizî'de, *hasen sahih* olarak adlandırdığı bir hadis türü bulunmaktadır. Bu gibi hadisler, kendisini nakleden bir kanalda 'hasen' kabul edilirken, başka bir nakil silsilesinde sahih olarak kabul edilebilirler.⁴²

Zayıf hadisler kısaca diğer iki çeşit [hadisin] özelliklerine sahip olmayan hadisler olarak tanımlanabilirler.⁴³ Ancak onların farklı zayıflık dereceleri vardır. el-Cürcânî, âlimlerin vaaz, kıssa ve güzel amellerle ilgili zayıf hadislerin kullanılmasını caiz gördüğünü, ancak hukuki meselelerle ya da mubah veya haram olan şeylerle ilgili hadislerin kullanılmasının yasak olduğunu belirtir. el-Cürcânî, en-Nesâî'nin oy birliği ile reddedilen insanlardan gelen hadisleri naklettiğini; Ebû Dâvud'un ise elindeki konuda hiçbir şey bulamadığında zayıf hadisleri kullandığını ekliyor. O, eş-Şa'bi'nin zayıf râvîlerin Peygamber'den nakillerinin kabul edilebileceğini, ancak şahsi kanaatlerle nakledilen hadislerin reddedileceğini, bu düşüncenin doğal ölümle ölen bir hayvan etinin seviyesinde olduğu görüşünü ekleyerek aktarır ki bu et ancak hayati tehlikenin olduğu durumlarda yenebilir.⁴⁴

et-Tahânevî aşağıdaki zayıf hadis türlerini verir: *mevkûf* (sadece sahabeye dayanan bir isnada sahip); *maktu'* (sadece tâbiîye dayanan bir isnada sahip); *mursel* (tâbiîinin doğrudan Peygamberden aktardığı); *munkan'* (başlangıçta, ortada veya sonda bağlantı eksikliği olan [râvîsi düşen] bir isnada sahip); *mu'dal* (isnatta iki yada daha fazla halkanın eksik olduğu);

³⁸ *Teknik Terimler Sözlüğü*, s. 281; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 2.

³⁹ *Sunen* (Kâhire 1325/1931), Cilt. VIII, s. 334.

⁴⁰ Tahânevî, *a.g.e.*, s. 386; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 30.; JA (IX), XVI, s. 497.

⁴¹ Genel tartışma için bk. Tahânevî, *a.g.e.* s. 386 vd.; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, s. 30 vd.; JA (IX), Cilt. XVI, s. 197 vd.; Cürcânî, *a.g.e.* s. 2; Ayrıca bk. Guillaume, *a.g.e.* s. 88.

⁴² Cürcânî, *a.g.e.* s. 2.

⁴³ İbnu's-Salah, *Ulûm*, s. 48. JZ (IX), Cilt. XVI, s. 505.

⁴⁴ Cürcânî, *a.g.e.* s. 2.

şâzz (şeyhden, cemaatin rivâyetine muhalif olarak gelen hadis); *munker* (zayıf bir râvîden, cemaatin rivâyetine muhalif olarak gelen hadis); *mu'allel* (zayıf râvîden gelen ve gizli kusurları bulunan hadis); *mudelles* (isnatta kusuru gizlenen hadis); *muztarib*⁴⁵ (farklı şekillerde rivâyet edilen hadis); *maklûb* (kendî gerçek râvîsi dışında başka birine atfedilen hadis. Belki bu tamamıyla yanlış bir isnat olabilir); *mevzû* (uydurma hadis).⁴⁶

Mudelles olarak adlandırılan türle ilgili olarak, bir şeyin eklenmiş olması gerekir. Bu tür bir hadisten sorumlu insanlar *mudellisîn* olarak adlandırılırlar ve uygulamaları ise, satmaya çalıştıkları mallardaki hataları gizleyen tacirlerin kullandığı bir kelime olan *tedlis* kelimesine nispet edilir. Hadisteki bu kusur iki şekilde olur: (1) Karşılaştığı kimseden işitilmeyen bir hadisi aktararak ya da gerçek isnatta görünen zayıf râvîyi çıkararak isnatta yapılan hile; (2) Isnatta genelde bilinmeyen bir isme, künyeye, nisbeye ya da vafıya sahip bir kişiden söz ederek şeyhlerde yapılan hile. İlk tür en fazla ayıplanacak türdür, ancak bu tür insanların naklettiği hadislerin tamamının reddedilmesi gerektiği konusunda herkes mutabık değildir. İkinci tür o kadar ciddi değildir ve teşvik edici olan sebebe göre değerlendirilmelidir. Belki amaç zayıf bir râvîyi gizlemektir, belki râvî söz konusu kişiden birçok hadis almıştır ve ondan sıklıkla bahsetmek zorunda kaldığı için rivâyet biçimine çeşitlilik katmak istemiştir.⁴⁷ Bu konu üzerinde birçok kitap yazılmıştır. Çalışmasının tamamını bu konuya ayıran ilk yazarın el-Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî olduğu söylenir.⁴⁸ Hangi insanların bu aldatmacadan suçlu olduğunu ve bunu hangi boyutta yaptığını bilmek önemlidir. el-Hâkim, "Küfe halkına gelince, bunların bazıları tedlis yaptı, bazıları ise yapmadı. Ancak onların çoğu bunu yaptı"⁴⁹ diyerek birkaç *mudellis*'in ismini verir. el-Askalânî beş sınıfa ayırmak ve kendi sınıfları içerisinde alfabetik bir sırada ele almak suretiyle 152 *mudellis* hakkında bilgi verir.⁵⁰

Muhaddisler; hadisleri nakleden ve hadislerin tasnifi hakkında bilgiye sahip olan insanları araştırmanın önemi üzerinde ısrarla durmuşlardır. Ancak bu sadece gerçek bir hadisçinin yapması gereken çalışmaların yalnızca bir bölümüdür. Hacı Halife, İbnu'l-Esîr'den hadisçi olmayı arzu eden birinin tahsil etmesi gereken birçok konuyu aktarır.⁵¹ Söylediği şey şudur: "Hadis

⁴⁵ [Râvî veya râvîlerin birbirine muhalif olarak rivayet ettikleri ve aralarında tercih imkânı bulunmayan hadislerdir. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 123].

⁴⁶ İbnu's-Salah, *Ulûm*, s. 281.; Cürçânî, *Aynı yer*, s. 3.

⁴⁷ Bk. el-Hâkim, *Medhal*, s. 13.; İbnu's-Salah, *Ulûm*, s. 78.; JA (IX), Cilt: XVI, s. 526.; Cürçânî, *age.*, s. 4.; Askalânî, *Tabakâtü'l-mudellisîn*, (Kahire, Mahmudiye yayınları, tarihsiz) s. 3.

⁴⁸ *Fihrist*, (Kahire, 1348/1929). s.256. el-Hâvî, *Miftahu's-Sunne*, s. 49.; Konu hakkında bir çok kitap ismi verir.

⁴⁹ *Medhal*, s. 14.

⁵⁰ Aynı yer.

⁵¹ Cilt, III, s. 24.

talebelerinin hadis bilgisi için bir temel olan ilk dil bilgisini ve söz dizimini öğrendikten sonra, âlimlerin ifade ettiği, hadisçi ve hukukçuların açıkladığı temellere, kurallara ve teknik terimlere sahip olması demektir. Çünkü hakiki şeriat Arap dilinde gelmiştir.⁵² Bu hususlar, insanlar, onların isimleri, *nispetler*, hayat süreleri ve ölüm tarihleri hakkındaki bilgiler: râvinin karakteriyle ilgili bilgiler; maruz kaldıkları şartlar ve naklettikleri [hadisin] hangi kriterlere göre kabul edildiği; râvilerin neye dayandığı; hadise ne şekilde ulaştıkları; rivâyet çizgisinin taksimi; râvilerin sözleri hakkındaki bilgiler; duyduklarını naklediş biçimleri; hadisi alan kişiye kadar kayıp halkanın olmaması ve bunların derecelerinin belirlenmesi; hadisin nakledilip edilemeyeceğinin tespiti hakkındaki bilgiler; nakleden kişinin, hadisin ait olmadığı bir yere bağlantı kurularak hadise ilaveler yapıp yapmadığı; buna ilave olarak senedin yalnız olup olmadığı; *müsned*, şartları, içerisinde bulunan “âli” ve “nâzil” isnatlar; *mürsel*, bunun alt başlıkları olan *munkatı*, *mevkûf*, *mu’dal*, vs. hadisi kabul veya reddeden insanların farklı görüşleri hakkındaki bilgiler; *el-cerh ve’t-ta’dil* (cerh etme ve güvenli bulma), bunların kullanılabilirliği, ortaya çıkış şartları ve kabul edilmeyenlerin tasnifi ile ilgili açıklamalar hakkındaki bilgiler; sahih ve zayıf hadis gurupları hakkındaki bilgiler; bu guruplar ve bu guruplara dâhil olan *garib*, *hasen*, vs. haberlerin tasnifi hakkındaki bilgiler; haberlerin kesintisiz bir isnatla nakledildiğine dair bilgiler; naklettikleri hadiste tek kaynak olan şeyhler; nâsih ve mensûh (hadisler); bununla ilgili olarak hadis ilminin ileri gelenleri tarafından, bunlar arasından tamamen tanınması hususunda hemfikir oldukları hadisler hakkındaki bilgilerdir. Şimdi hadis sahasında sağlam bir idrake sahip olan bu kişi, bu bilime ana kapısından girmiştir ve onu her yönüyle kuşatmıştır.

Hadis konusunda uzman olmak amacıyla çalışılması gereken bu konular listesi açıkçası kapsamlıdır ancak çok ayrıntılı değildir ve kişiye kapsanacak alanın büyüklüğü ile ilgili şeyleri idrak etmesi açısından yardımcı olur. Konuyla ilgili klasik bir çalışma olarak kabul edilen *Ulûmi’l-hadis* adlı kitap, İbnu’s-Salâh olarak bilinen Ebu Amr Osman b. Abdur’r-Rahman (ö.643/1245) tarafından yazılmıştır. [Eserin] güzel bir baskısı, Abdurrahim b. el-Huseyin’in⁵³ yaptığı şerh ile beraber 1931’de Halep’te yayımlanmıştır. Malzeme, metodolojik olarak altmış beş kategoride düzenlenmiştir. Bu eserin bir özet [muhtasar] en-Nevevî tarafından *et-Takrib ve’t-teysir li marifeti suneni’l-beşir ve’n-nezîr* adı altında oluşturulmuştur. M.Marçais, *Journal Asiatique* (seri IX, cilt. XI-XVIII)’de ilk 39 kategorinin tam bir tercümesini yayınlamış ve kalanın ise özetini vermiştir. M.Marçais değerli bir şerh de ilave etmiş ve önsözünde hadis

⁵² J.Fück tarafından, bu hadisçilerin Arapça konusunda her zaman dikkatli olmadıkları ortaya kondu. *Arabiya* (Berlin, 1950) s. 42.

⁵³ Diğer baskılar için Brockelmann, *GAL.*, Supp., Cilt. I. s. 611.

biliminin gelişimini ele almıştır.⁵⁴ Önemli diğer eserler için Marçais'in önsözünde referanslar bulunabilir. Ayrıca Muhammed Abdulaziz el-Hüfî tarafından yazılan *Miftahu's-Sunne* adlı çok faydalı olan küçük bir esere de dikkat edilmelidir. Bu, *el-Menâr* kitabında cilt. XXII'de bulunmaktadır ve 1921 yılında Kahire'de ayrı olarak yayımlandı. Bu, sadece farklı kategorilerin kısa bir tanımını değil önemli eserlerin bir listesini de sunar.

İnsanlar sadece bu etkileyici yapının gerisinde yatan büyük enerji ve derin sadakati düşünebilir. Âlimler hadisleri su geçirmez hale getirmek için her önlemini almıştır. Müslüman olmayanlar sonradan tartışılacak olan hadis malzemeleri hakkında ne düşünsünlerse düşünsünler hadisçilerin hileli varsayımları hadisleri çıkarmak ve gerçek olduklarına inandıkları hadislerin hepsini korumak amacıyla ciddi ve dürüst bir niyetle yola çıktıkları konusunda hiçbir şüphe yoktur.

⁵⁴ *Takrib*, aslında İbnu's-Salâh'ın çalışmasının bir özeti olan en-Nevevi'nin *İrşâdu'l-hadis*'inin bir özetidir.